

İSTANBUL İŞGAL EDİLİNCE: 1915-1916 MÜTTEFİK PLANLARI VE MONDROS MÜTAREKESİ SONRASINDA DEĞİŞİM

Ü. Gülsüm POLAT*

Öz

Bu çalışmada 1915 yılında Çanakkale Boğazı'na yönelik Müttefik donanmasının başlattığı saldırıyla eşzamanlı başlayan ve İstanbul'un ele geçirilmesinin ardından kurulması planlanan, İstanbul'un yönetimine dair tasarılar ve tartışmalar ele alınmaktadır. Bu tasarıların detaylarından hareketle, Mondros Mütarekesi sonrasında gerçekleşen Müttefik işgalinin 1915 yılındaki tasarılarından ne gibi farklar taşıdığına değinilmektedir. Tüm bu tartışmalar ışığında İstanbul'da oluşturulan sistemin, savaş sonrası kazananların işgal ettiği bölgelere kıyasla oldukça özgün bir konumda olduğu iddia edilmektedir. Çalışmanın kaynaklarını İngiliz Milli Arşivi belgeleri, Hindistan Genel Valisi Lord Hardinge evrakından belgeler, dönem basını ve telif tetkik eserler oluşturmaktadır. Çalışma temel anlamda iki süreci işleyecektir. Bunlardan ilki 1915-1916 yıllarındaki taslak işgal planları tartışmaları iken, ikinci kısımda Mondros Mütarekesi hükümlerine aykırı olarak mütareke sonrasında gerçekleşen fiili işgalin ardından kurulan işgal yönetimi süreci olacaktır. Bunun ardından ise sonuç ve değerlendirmeye yer verilecektir.

***Anahtar Kelimeler:** İstanbul, İşgal Yönetimi, Fransa, Rusya, Mondros Mütarekesi.*

Abstract

WHEN ISTANBUL WAS OCCUPIED: 1915-1916 ALLIED PLANS AND CHANGE AFTER THE ARMISTICE OF MUDROS

This study examines the controversies and discussions about the administration of Istanbul, which was planned to be established following the seizure of Istanbul simultaneously when the Allied Navy started the attack against the Dardanelles

* Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
E-mail: gulsumpolat26@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0048-8467>.
Makalenin Geliş Tarihi: 20.02.2018, Makalenin Kabul Ediliş Tarihi: 24.04.2018.

in 1915. From the details of these schemes, this paper touches on the differences between the plans in 1915 and those after the Armistice of Mudros. The paper argues that the system created in Istanbul was in a very unique position compared to the regions occupied by postwar victors. The British National Archives documents, documents from the Viceroy of India Lord Hardinge papers, periodicals and existing literature will be used as sources for this study. The paper will address two time periods: The first is the draft occupation plans of 1915-1916 and the second one is the occupation management process commenced after the actual occupation took place following the Armistice of Mudros despite the absence of such a right in the provisions of the armistice.

Keywords: *Istanbul, Occupation Management, France, Russia, Armistice of Mudros.*

Giriş

1914 yazında savaş başladığı günden itibaren, Osmanlı coğrafyasında yaşanan mobilizasyon İstanbul'daki İngiliz elçisi tarafından geniş biçimde rapor edilmesine rağmen, 1914 Ekim ayının sonunda Osmanlı Devleti'nin savaşa gireceği tahmin edilememişti. Rus limanlarının bombardımanı, savaşa giriş sayıldı ve Müttefiklerin Akdeniz donanması, verilen emir gereği Osmanlı limanlarını bombaladı. Osmanlı Devleti'nin resmi savaş ilanı 11 Kasım 1914 olmasına rağmen, İzmir, Yafa, Akabe gibi limanlar daha 1 Kasım'dan itibaren bombalanmıştı¹. Diğer taraftan, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmiş kabul edilmesiyle Basra Körfezi üzerine bir çıkarma hareketi başlatıldı. 6 Kasım 1914'de Hint birlikleri Fav'a çıktı, 15 gün sonra 21 Kasım 1914'te Basra ele geçirilmişti². Burası, savaşın son gününe kadar büyük kayıpların ve kazanımların olduğu bir cephe olarak devam edecekti. Türk boğazlarının hedef alınması da kaçınılmaz görülüyordu. İngiliz yetkililer arasında Türkleri oldukça zayıf görüp, savaşa

¹ Akabe Limanı'nın bombardımanı hakkında: **The National Archives**, (Bundan sonra TNA), Foreign Office (Bundan sonra FO), 371/1971, 66624/863, 1 Kasım 1914, "Edward Grey'den Bertie'ye". Yafa'nın bombalanması hakkında: "Yafa Bombarded By British Cruiser", **The Times**, 5 Kasım 1914.

² Basra operasyonları İngiliz yazışmaları içerisinde önemli bir külliyet oluşturmaktadır. Operasyonun askeri yönü, yerel kabilelerin tutumu gibi çeşitli konuları içeren rapor ve yazışma içerisinde şu seriler dikkat çekmektedir: operasyon öncesi hazırlıklar hakkında; **TNA**, FO 371/2141, 48601, 11 Eylül 1914, Mallet'den Edward Grey'e. Şattularap'taki İngiliz gemilerinin çekilmesi konusunda Türk makamlarının ultimatomu ve harekât arife-sindeki gelişmeler; **TNA**, FO 371/2142, 59744, 15 Ekim 1914, "Genel Vali [Viceroy]'den Dışişleri Bakanlığı'na".

katılması durumunda fazlasıyla üstün olan Rus kuvvetleri tarafından kısa zamanda ezileceğini düşünenlerin sayısı az değildi. İngiliz yönetim birimlerinde şöhretini arttırmakta olan Winston Churchill³, Türklerin merkezi devletlerle savaşa girmesi durumunda, hâlâ tarafsız olan Balkan devletlerinin “*geleneksel düşmanları*” olan Türklere karşı Müttefiklere katılacağını hesaplıyordu⁴. Churchill, Boğazlar üzerine bir operasyon düzenlenmesinin kolay bir zaferin yolunu açacağını düşünüyordu⁵. Osmanlı Devleti’nin kontrolünde bulunan Boğazlar üzerine bir operasyon yapılması üzerinde durulmaktaydı. Abluka ise Gooben ve Breslau’un Türk karasularına sığındığı 10 Ağustos 1914’den beri zaten vardı⁶. Rus limanlarının bombardımanının ardından, 3 Kasım sabahı Çanakkale Boğazı’nın dış tahkimatları bombalanmaya başlandı. Britanya Kralı V. George’a Hindistan Valisi Lord Hardinge, 25 Eylül 1914’te “*Eğer Türkiye [Osmanlı İmparatorluğu] savaşa girerse bir tugay piyade Bahreyn’den iki gün içerisinde Körfez’e [Basra] hareket eder ve ikiden fazla tugay bunu takip etmek üzere hazır tutulur. Zorluk yaşamaksızın Basra’yı alırız ve Arabistan’daki tüm Arapları Türkiye’ye karşı isyan ettiririz, eğer O [Osmanlı İmparatorluğu], Almanya’ya katılacak kadar aptalsa Türkiye adına Avrupa haritasından silinmesini umuyorum*”⁷ diye yazarken, sanki kısa zaman sonra başlatılacak harekâtın da işaretini vermişti. Deniz Kuvvetleri Bakanı Churchill, deniz operasyonu ile Boğazların açılması konusunda oldukça istekliydi ve bunu getirisi yüksek bir harekât olarak görüyordu. Boğazlara yapılacak saldırıda, ağırlık İngiliz Kraliyet Donanması’nda olacaktı. Harekâtın zorluğu kabinede uzun tartışmalara neden oldu. A.J. Balfour, hazırladığı memorandumunda harekâtın hedefinin Marmara Denizi, Boğazlar ve İstanbul’un kontrolü olduğuna değiniyordu. Girişimin başarılı olması durumunda, Türkiye [Osmanlı İmparatorluğu] felce uğratılacak,

³ David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı**, Çeviren: Mehmet Harmancı, İstanbul, Epsilon Yayınları, 2008, s. 48-49.

⁴ Martin Gilbert, **Winston Churchill**, London, Heinemann, 1966, s. 200,

⁵ Çanakkale Harekâtı Churchill’in harekâtı olarak bilinmektedir. Şubat 1915’te Boğaz istihkamlarının bombalanmasına dair başarı raporları, Churchill’i operasyonlar konusunda kuvvetlendirmişti. Mohinder Singh Pannu, **Partners of British Rule, Liberators or Collaborators?**, New Delhi, Allied Publishers Pvt. Limited, 2005, s. 191-192.

⁶ Figen Atabey, **Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, s. 10.

⁷ **Cambridge University Library**, HARDINGE Papers (Bundan sonra HARDINGE) 105, No: 93, s. 101, 13 Ekim 1914, “Genel Vali’den İngiltere Kralı’na”.

Rusya ile kolayca iletişim kurulabilecek, Yakın Doğu'daki Alman ihtirasları mağlup edilmiş olacak, Bulgaristan'ın tarafsızlığı güvence altına alınabilecek ve “*tüm dünyaya deniz gücünün anlamı gösterilmiş*” olacaktı. İngiliz psikolojisini yansıtan bu ifadeleri kullanmakla birlikte A.J. Balfour, harekâtın başarısını imkânsız görmekteydi⁸. İngiliz savaş ekibinden birçok çekince dile getirilmesine rağmen, edimimleri çok yüksek görüldüğünden 19 Şubat 1915'de deniz harekâtı başlatılacaktı⁹. İlk yapılan saldırı başarılı olamamışsa da operasyonun nihayetinde Türklerin direncinin kırılacağına olan kuvvetli bir inanç vardı. Bu durum tahminen Mart 1915'te İstanbul'un işgal edilmesinin ardından oluşturulması düşünülen geçici yönetim konusunda görüşmelerin başlamasına neden olacaktı.

1. İstanbul'un Ele Geçirilmesinin Ardından Geçici Yönetim Oluşturulması Fikri

İstanbul'un işgali ardından geçici bir yönetim oluşturulması konusunda ilk girişim –yazışma silsilesine bakıldığında- Rusya'dan gelmişti. İngiliz Dışişleri'ne Londra'da bulunan Fransız elçisi tarafından sunulan memorandumda, ilk geçici yönetim planına dair detaylara yer verilmişti. Buna göre; Fransız Dışişleri, İstanbul'un ele geçirilmesinden sonra oluşturulacak geçici yönetim konusunda ayrıntıları belirlemek üzere bir komisyon teşkilini öneriyordu. Bunun dışında, Rus Dışişleri Bakanı [Sergei Dmitrievich] Sazanof'un İstanbul'da oluşturulacak yönetim konusunda kendilerine iletilmiş görüşlerini aktarıyordu. Buna göre Sazanof, İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey'in “*İstanbul'un işgalinden barış antlaşmasının imzalanmasına kadar [İstanbul'da] geçici yönetimi kurulması hakkındaki görüşünü*” soruyor, ayrıca İstanbul'a üç Müttefik devlet tarafından

⁸ TNA, Cabinet Papers (Bundan sonra CAB), 24/1/6, 24 Şubat 1915, “A.J. Balfour memorandum”.

⁹ Boğazlar operasyonu, öncesi ve sonrasıyla döneminin devletlerinin makamları içerisinde yazışma, kumandan, asker, gazeteci, siyasetçinin hatıra, anı gibi geniş bir kaynak çeşitliliği içerisinde incelenebilecek içerik oluşturmuştur. Bu harekât 2015 yılı itibarıyla üzerinden yüz yıl geçtikten sonra yeniden tetkik edildiğinde o günden bu güne çok sayıda akademik çalışmanın konusunu oluşturduğu görülür. Çanakkale operasyonu, İngiltere ve müttefiklerinin savaş çabaları içerisinde önemli bir yer tuttuğu gibi; Boğazlardaki saldırıyı bir varlık mücadelesi olarak algılayan başta Osmanlı Devleti ve müttefiklerinin askeri ve siyasi tarihinde ayrı bir iz bırakmıştır. Öyle ki bu direnç Milli Mücadele yıllarında halkın yeniden işgalcilere karşı örgütlenmesi istenildiğinde etkileyici bir bellek olarak hatırlanmıştır.

bir askeri işgal uygulanabileceğine dair teklifini de sunuyordu. Buna göre; İngiliz birlikleri Boğaz'ın Asya kıyısını işgal edecekti. İngiliz kolonial yerleşimi açısından hali hazırda oldukça yoğun olan bu kısma Kuzguncuk, Üsküdar ve çevre mahalleri, Haydarpaşa, Kadıköy, Moda ve Kartal giriyordu. Fransız birlikleri, Boğaz'ın Avrupa kıyısını tutacaktı. Ortaköy'den Taksim, Pera, Galata, Hasköy'ü içine alan ve Fransız çıkar bölgesi olarak görülen Haliç (Golden Horn), Fransız işgal bölgesi olacaktı. Müttefik devletlerden Rusya'nın, Boğazların her iki yakasında da işgal edeceği kısımlar olacaktı. Karadeniz'den Ortaköy ve Kuzguncuk'a kadar uzanan alanı, Ayasofya'yı içine alan bölgeyi, Fener'i, Ekümenik Patrikhane ve çevre mahallerini işgal edecekti. Rus Dışişleri Bakanı Sazanof, İstanbul'un askeri kumandasının, Müttefik ordularının üst düzey komuta kadrosundan atanacak üç kumandana (askeri konsey) verilmesinden yanaydı. Ayrıca bu askeri yönetime, sivil yönetim için Müttefiklerin her birinin atadığı yüksek komiserlerden oluşan bir konsey (sivil konsey) eşlik etmeliydi. Bu sivil konsey, askeri konseyin sağladığı güvenlik ortamı içerisinde şehrin dini, milli, finansal ve ticari işlerini idare etmekle görevlendirilmeliydi¹⁰. Sazanof, bu görüşlerin prensipte kabul edilmesi durumunda, detayları açıkça görüşmeye hazır olduğunu bildiriyordu¹¹. İngiliz Savaş Bakanı Earl Kitchener, Sazanof'un teklifi üzerinden 16 Mart 1915'te görüşlerini bildirdiği bir memorandum hazırladı. Savaş Bakanı, İstanbul'a Müttefik devletlerin girmesi sonrasında oluşturulacak yönetim konusunda genel meseleler üzerinde konuşulmasını faydalı görmeye beraber; müttefiklerin işgal sahaları konusunda detayların belirlendiği bir antlaşma yapılması için erken olduğunu düşünüyordu. Ayrıca İngiliz işgal bölgesi olarak Rus Dışişleri'nin önerdiği kısmın, İngiliz çıkarlarının yoğunlukta olduğu bir kesim olmadığına değinmekteydi. Diğer taraftan Müttefik kuvvetlerinin öncelikle İstanbul'u ele geçirmesi gerektiği, ardından mümkün olduğunca hızlı biçimde çekilerek gerekli olan diğer bölgelere sevk edilmelerinin uygun olacağını yazıyordu. Buna göre; İstanbul'un ya da banliyölerinin işgalinden kaçınılmasını, şehrin işgalinin Fransız ve Rus birliklerine bırakılarak, İngiliz birliklerinin İstanbul'un demiryollarını tutmakla görevlendirilmesini ge-

¹⁰ TNA, FO 371/2485, 29758, 14 Mart 1915, "Dışişleri Bakanlığı'ndan Petrograd elçisi G. Buchanan'a"

¹¹ Aynı Belge.

rekli gördüğüne vurgu yapıyordu. Bu bağlamda İstanbul içerisinde demiryolu istasyonları, bunlarla ilgili yapılar ve İngiliz elçiliğinin işgali dışındaki sorumluluk İngiliz kuvvetlerine verilmemeliydi. Diğer taraftan Kitchener, Fransızlar tarafından önerilen Müttefiklerden birer komiser atanması teklifine sıcak bakıyordu. Ancak askeri operasyonlar tamamlanana kadar kendilerine verilen yetkileri kullanmalarını konusunu da ekliyordu¹².

İstanbul'da kurulması planlanan yönetim biçiminin netleştirilmeye çalışıldığı günlerde, Rusya, İngiltere ve Fransa arasında Constanti-nople Agreement (İstanbul Antlaşması Mart/Nisan 1915) imzalanmıştı. Bu antlaşma ile Boğazlarda Rusya önemli bir üstünlük elde ediyordu¹³. Diğer taraftan antlaşmanın içeriğiyle yakından ilgili olarak, İstanbul'a işgal kuvvetlerinin girmesinin hemen ardından nasıl hareket edileceğine dair yazışmalar devam ediyordu. Bununla ilgili olarak Petrograd Elçisi Buchanan vasıtasıyla Rus Dışişleri'ne bildirilen görüşlere 9 Nisan'da cevap alınmıştı. Buchanan, bu bilgileri Edward Grey'e -Rus Dışişleri Bakanı Sazanof'dan aldığı memorandum doğrultusunda- Rusya'nın resmi görüşleri olarak bildiriyordu. Sazanof, İstanbul'un işgali ardından oluşturulacak geçici yönetimin farklı bir boyutuna değiniyordu. Öyle ki Sazanof, bu sefer işgal kuvvetlerinin yerel kurumların etki ve yetkisi üzerinde oluşturulacak yönetimin bir parçası olarak yerel mahkemelerin kontrol altına alınması ile ilgili görüşünü bildiriyordu. Sazanof, sözü edilen mahkemelerin yalnızca Türk vatandaşların kendi aralarındaki işlerle ilgili davalara bakmalarıyla yetinmelerinin yerinde olacağını düşünüyordu. Ayrıca Osmanlı yargılama sisteminden yabancıların tamamen hariç tutulmasını, bunun hatta Türkler ile yabancılar arasındaki davalar için de geçerli olmasını teklif ediyordu. Sazanof, söz konusu davalara konsolosluk mahkemelerinin bakmasını istiyordu. Geçici yönetim ile ilgili olarak Rus tarafı, atanacak Yüksek Komiserlik bünyesinde içişleri, adliye, finans, milli eğitim ve evkaf birimlerinin teşkil edilmesini istiyordu. Bölümlerin başındakilerin Yüksek Komiserliğe bağlı teşkil etmesini, Türkiye'de daha evvelden görev yapmış güvenilir yabancılar arasından seçilmesinin uygun olacağını

¹² TNA, FO 371/2485, 30867, 17 Mart 1915.

¹³ David French, **British Strategy and War Aims 1914-1916**, New York, Routledge Library Editions, 2014, s. 82, Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, Ankara, Cilt: III, Kısım: II, 1991, s. 96-127.

düşünüyordu. Belediye meclisinin Hristiyanların eşit temsil edildiği bir düzende yeniden teşkil edilmesini, ayrıca belediye meclisinde alınacak bir kararın Yüksek Komiserlik Meclisi'nde askıya alınma ya da feshedilebilmesinin kararlaştırılmasını öneriyordu. Vergi ve aidatlar gibi halktan alınan ödemelerin mümkün olduğunca mevcut yasalarda olduğu biçimde bırakılmasının uygun olacağını da ekliyordu. Diğer taraftan kurulması planlanan geçici yönetimin bütçesinin Müttefik devletlerin oluşturacağı bir fon aracılığıyla karşılanabileceğini düşünüyordu. Sivil ve askeri otoriteler arasında görev yetkileri konusunda herhangi bir anlaşmazlık Müttefik devletler nezdinde çözümlenmeliydi¹⁴. Telgrafın ardından Edward Grey'in Buchanan'a, verdiği cevapta, Rus tarafının önerileri hakkındaki görüşlerine yer verildi. Buna göre; İngiliz Hükümeti üç yüksek komiserin atamasında ve bunlara bağlı departmanların teşkilinde Avrupalı idareciler ya da uygun aday olması durumunda Türk direktörlerin görevlendirilmesinin uygun olacağına değiniyordu. Yüksek komiserlerin İstanbul ve ona bağlı bölgelerin sivil yönetiminde tam yetkili olması gerektiğini düşünüyorlardı. Ayrıca Fransız Hükümeti tarafından önerilen yüksek komiserlerin her birinin yetkilerine ve azami askeri etkinlik alanlarına dair önerisinin Müttefik devletler tarafından daha fazla tartışılabileceğini bildiriyordu¹⁵. Diğer taraftan Dışişleri Bakanı, Osmanlı başkentinden yönetimine el konulacak birimler içerisinde Evkâf Nezareti'ne¹⁶ dikkat çekiyor ve bu birimin gerçek anlamda dinsel bir kimliği olduğundan buna müdahale etmenin Müslümanların hissiyatında olumsuz bir etki yaratabileceğini belirtiyordu. Evkâf Nezareti'nin başında kendilerinin güvenebileceği bir Müslüman yöneticinin olmasının daha iyi olacağına, bunun mümkün olmaması durumunda daha önce Mısır ve Kıbrıs'ta benzer kurumlarda görev yapmış bir Müslüman yöneticinin atanmasının faydalı olacağı görüşüne yer veriliyordu. Bunun dışında atanacak Avrupalı yöneticilerin daha önce Türkiye'de görev yapmışlar arasından seçilmesini öneriyordu.

¹⁴ TNA, FO 371/2485, 41740, 9 Nisan 1915.

¹⁵ TNA, FO 371/2485, 41740, 4 Mayıs 1915.

¹⁶ Evkâf-ı Hümâyün Nezareti Osmanlı coğrafyasındaki vakıfların idaresi amacıyla II. Mahmud döneminde kuruldu. Vakıf müessesesi Osmanlı toplum yaşamında yalnızca dini işlerle ilgilenen bir yapı değildi. Hatta bu durum birçok düzenlemeyle etkinliklerinin azaldığı 19. yüzyılda dahi böyledir. Zira bu dönemde bile hâlâ Türk istihdam ve iktisadi hayatının %16'larına hâkimdi; Nazif Öztürk, "Evkâf-ı Hümâyün Nezareti", *DİA*, Cilt: 11, İstanbul, 1995, s. 521-524.

Bu konuda Osmanlı gümrüklerinde yapılan reformlar için İngiltere'nin görevlendirdiği Richard Crawford'u örnek göstermekteydi¹⁷. Richard Crawford, Osmanlı gümrük idaresine 1909 Ocak ayında danışman olarak atanmıştı. Osmanlı yönetim birimleri hakkında tecrübe ve bilgiye sahipti¹⁸. Adli sistem için Batılı yöneticiler atanması konusunda hemfikir olan İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey, dini mahkemelerin statüsü konusunda özel düzenlemeler yapılması gerektiğine, yani söz konusu mahkemelerin mevcut statüsünün devamlılığına dikkat edilmesine vurgu yapıyordu. Karma mahkemeler konusundaki müdahalenin de ciddi sorunlara ve karışıklıklara neden olabileceğini düşünüyordu. Ayrıca yönetim alanının merkez dışında, İstanbul ve Edirne gibi bölgelere genişletilmesi durumunda, Rus Dışişleri'nin önerdiği planın mahkeme eksikliğiyle karşı karşıya kalacağına değiniliyordu. Dahası, tarafsız küçük ülkelerin yargılamaları güven vermeyebilir ve bu durum kapitülasyonların yeniden hayata geçirilmesi isteğini doğurabilirdi. Bu nedenle konsolosluk mahkemelerinin¹⁹, Türk Hükümeti'nin kapitülasyonları lağvından evvelki şekliyle bırakılmasını tercih etmekteydi. Karma davalar (bir Osmanlı ile bir yabancı arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklarda) ile ticari davalarda mevcut sistemin mutlaka mümkün olduğu biçimde devam etmesini, mahkemelerde mevcut personel ile işlerin yürütülmeye devam edilmesini, yüksek mahkemelerde Müttefiklerden atama yapılmasını istiyordu. Müttefik komiserlerin bunları kontrol ve müdahale için yeterli yetki ve gücünün olacağına değiniliyordu. Savaşın başında Türk hükümeti tarafından lağvedilen kapitülasyonların yeniden

¹⁷ TNA, FO 371/2485, 41740, 4 Mayıs 1915.

¹⁸ Mika Suonpää, "Foreign Advisers and Modernisation before the First World War: British Diplomacy, Sir Richard Crawford, and the Reform of the Ottoman Empire's Customs Service, 1906–11", *The International History Review*, Vol: 37, No: 2, s. 386–404.

¹⁹ Osmanlı Devleti'nde konsolosluk mahkemeleri kapitülasyonlarla birlikte ortaya çıkmıştı. Ancak yabancıların kendi aralarındaki anlaşmazlıkları çözmeleri için bir takım ayrıcalıklar daha İstanbul'un fethinden sonra Cenevizlere kendi yargıçlarını seçme, aralarındaki uyuşmazlıkları kendi aralarında, yasalarına göre çözüme olanağı sağlanmasıyla verilmeye başlanmıştı. Daha sonra Fransa ve diğer bazı devletlerle kapitülasyonların verilmesi, ayrıca yapılan anlaşmalar ile yabancıların asli ayrıcalıklar verilmesiyle devam etti. Öyle ki Osmanlı Devleti'nde yabancı uyruklu kimseler arasındaki davalar esas itibarıyla Osmanlı yargı örgütünün dışında kapitülasyonlar gereği kurulan konsolosluk mahkemelerinde görüldü. Uygulamada pek çok ayrıntıyı barındıran kapitülasyonların savaşın başında Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları ilga etmesine kadar devam ettiği görülmektedir. Nevin Ünal Özkorkut, "Kapitülasyonların Osmanlı Devleti'nin Yargı Yetkisine Getirdiği Kısıtlamalar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara, 2004, 53/2, ss. 83-94.

tanınması için bir şey yapılamayacağına, yalnızca işgal bölgesinde ihtiyaç olduğunda geçici olarak yeniden işlerlik verilebileceğine değiniliyordu. Edward Grey, yazısının sonunda belediye meclisi kararı ve Belediye Meclisi ile ilgili üye dağılımı ile ilgili Rus önerisine katıldıklarını bildiriyordu²⁰.

Nisan ayının 12'sine gelindiğinde Petrograd'daki Fransız Elçisi, burada bulunan İngiliz elçisi ile yaptığı görüşmede Müttefik askeri ve sivil heyetinin İstanbul'a "*kısa zaman içinde beraber gireceklerinden*", Rus askeri ve sivil heyetinin bunlardan sonra ulaşacağından, bu nedenle Rus Komiseri'nin Fransız ve İngiliz heyetleri ile birlikte İstanbul'a eş zamanlı girmesi konusunda teklifte bulunmuştu. Rus Dışişleri, tekliften büyük memnuniyet duyduklarını belirtmiş ve durumu İngiltere'ye bildirmişti²¹. Ancak Buchanan'ın telgrafından yalnızca dakikalar sonra aldığı bir diğer telgrafında Rus Çarı, Fransa'nın teklifini nazikçe geri çevirmişti. Yazıda, Çar'ın zamanı geldiğinde Niş'te bulunan Prince Troubetzkoy'u İstanbul'a yüksek komiser olarak göndereceği bildiriliyordu²².

Rus tarafı, Edward Grey'in sunduğu öneriler üzerindeki görüşlerini 15 Mayıs'ta İngiliz Elçisi Buchanan vasıtasıyla bildiriyordu. Onların teklifine göre; Rus Hükümeti, üç komiserden oluşacak konsey oluşumunu kabul ediyor; İngiltere'nin önerdiği biçimiyle askeri işgal alanlarının müttefikler tarafından askeri zorunluluk ve halk güvenliği gerekçeleri dışında genişletilmemesi gereğini vurguluyordu. Ayrıca sivil konsey ile askeri kumanda arasındaki ilişkiler konusunda Edward Grey'in teklifinin belirli bir formüle bağlanmasını rica ediyordu. Ek olarak, Grey'in sivil yönetimle ilgili ve Evkâf Nezareti'nin bir Müslüman idaresinde kalması gibi önerilerini kabul ediyordu. Ayrıca Richard Crawford'un ismine muvafakat ediyorlar yalnızca gümrük idaresinin başına atanmasını değil aynı zamanda geçici finans departmanının da uhdesinde olmasının uygun olacağını bildiriyorlardı. Rus Dışişleri, şer'i mahkemelerle ilgili İngiliz önerisine sıcak bakmıyordu.²³ Adliye departmanı direktörünün yerel mahkemeler üzerinde tam olarak kontrol kurması gerektiği düşünül-

²⁰ TNA, FO 371/2485, 41740, 4 Mayıs 1915.

²¹ TNA, FO 371/2485, 42299, 12 Nisan 1915, "G. Buchanan'dan Dışişleri Bakanlığı'na"

²² TNA, FO 371/2485, 42911, 12 Nisan 1915, "G. Buchanan'dan Dışişleri Bakanlığı'na"

²³ TNA, FO 371/2485, 61042, 15 Mayıs 1915, "G. Buchanan'dan Edward Grey'e".

lüyordu. Karma davalarla ilgili İngiliz önerisine katılmakla beraber, mahkemelerde bir Rus, bir İngiliz, bir Fransız ve bir Hristiyan ile bir Müslümandan müteşekkil iki yerel temsilcinin bulunmasını faydalı buluyorlardı²⁴.

29 Haziran 1915’de, İngiltere tarafından Fransız ve Rus elçilerine yönelik, İstanbul geçici yönetimine dair görüşlerin sıralandığı bir rapor daha kaleme alındı. Barış antlaşmasına kadar İstanbul’da sivil ve askeri sorumluluğun işgal kuvvetleri kumandasında olması, yani sivil komiserlerden oluşan bir konsey yönetiminde bulunmaması gerektiği belirtiliyordu. İşgal bölgeleri ile ilgili dağılımın mutlaka üzerinde tartışılması gereken bir konu olduğu ve önceden kesin hatlarla belirlemenin zor olduğu düşünülüyordu. Şehrin sivil ve adli yönetimi ile ilgili İngiliz Hükümeti, İstanbul ve varoşlarında işgal kesin olarak gerçekleştikten sonra sivil yönetimin İngiliz, Fransız ve Rus Yüksek Komiserlerinden oluşan konseye bırakılması gerektiğini düşünüyordu. Sözü edilen konsey, idari bir gücü ve yetkiyi elinde bulunduracak ve kararnamele ile bunu yürütecekti. Üç yüksek komiser, geçici içişleri, adliye, finans, milli eğitim ve vakıflar birimlerini kurmalıydı. Önceden Osmanlı Devleti’nde Ticaret ve Nafia²⁵, madenler ve ormanlar, tarım ve ticaret ile posta ve telgraf nezaretlerinin fonksiyonları özel olarak oluşturulan birimlere taşınmalı ve bu sayede yüksek komiserlere çok yakın olmalıydı. Gümrüklerin yönetimi finans birimine bırakılmalıydı. Finans biriminin başında bulunan direktörler, yüksek komiserler konseyine ve onlar aracılığıyla başkumandana bağlı olmalıydı. Söz konusu birimlerde görev yapanlar, daha evvel Osmanlı coğrafyasında görev yapmış Müttefik vatandaşları ya da güven veren Osmanlı vatandaşları arasında seçilmeliydi. Evkâf Nezareti’nin özel yapısından ötürü, direktörünün Müslüman olmasına dikkat edilmeliydi. Belediye yönetimi, yüksek komiserler idaresinde geçici olarak yeniden organize edilmeliydi. Vergi sistemi, temel olarak Osmanlı hukukunda düzenlendiği biçimde devam etmeli ancak ihtiyaç duyulması durumunda yüksek komiserlerin hukuki çerçevede talimat verebilmesi mümkün olmalıydı. Hukuksal yönetim ile ilgili İngiliz Hükümeti, Müttefik devletlerin amacının şehrin güvenliğini ve devamlılığını sağlamak olduğunu

²⁴ Aynı Belge.

²⁵ İngilizce metinde “Minister of Public Work” olarak geçmektedir.

belirtiyordu. Adli idare ile ilgili olarak Müttefik kuvvetlerinin amacının bütüncül bir biçimde yetki ve düzenin idamesi olduğu düşünülüyordu. Kapitülasyonların yeniden canlandırılmasının, askeri otoritelerin görevlerini yerine getirmelerini oldukça güçleştireceği düşünülüyordu. Asayişle ilgili ceza yargılaması, ilkin askeri mahkemelerde yapılmalıydı. Bu bağlamdaki küçük suçlara bakan konsolosluklara ait mahkeme ve yeniden yapılandırılan bölgesel mahkemelerde görülmeli ve onlar da yabancı danışmanlar yönetiminde olmalıydı. Türkiye ile savaş patlak vermeden evvel var olan yerel Türk mahkemeleri, ticaret mahkemelerini de kapsamaktaydı ve mahkemelere sözü edilen şekliyle adalet direktörü (director of justice) tarafından kontrol edilerek danışmanlık verilmeliydi. Ayrıca mahkemelerin personeli eğer yüksek komiserler gerek görürse değiştirilebilir olmalıydı. Yüksek komiserler bu konuda tam yetkiliydi, öyle ki mahkeme üyelerinin yabancılardan ya da Osmanlı vatandaşları olanlar arasından değiştirilmesi onların takdirindeydi. Müttefik ve tarafsız ülkelerin konsolosluk mahkemeleri savaş öncesindeki biçimleriyle yani yabancılar arasındaki tüm davalara -askeri mahkemelerin yargılama sahasına giren davalar hariç- bakmak üzere yeniden faaliyete geçmeliydi. Şer'i mahkemelerin devamı için gerekli tedbirin alınmasına dikkat edilmeliydi. Mahkemeler dışında İstanbul'un geçici işgalinin geniş bir bütçeye gereksinim duyuracağı, ayrıca finansal ve ticari karakterde büyük sorunları ortaya çıkaracağı belirtiliyordu. Söz konusu sorunlar içerisinde Osmanlı Hükümeti'nin Müttefik ülkelere mensup vatandaşların şirketlerine ya da Osmanlı ismi taşıyan, gerçekte Müttefik milletlerden olanların şirketlerine sağlayacağı imtiyazlar meselesi gelmekteydi. Ayrıca düşman mülklerinin kamulaştırılması meselesi de vardı. Müttefik milletlerin kazanılmış hakları, Müttefik ve tarafsızların eğitim, din ile hayır kuruluşlarının durumları da hatırlatılıyordu. İngiliz Hükümeti, Rusya ve Fransa hükümetleri arasında tüm meselelerin yeterince tartışılmadığını belirtmekteydi. Ayrıca bu konularda yüksek komiserlerin kendi aralarındaki fikir alışverişi sonrasında uzlaşmaya varılması şeklinde bir yol izlenmesini tercih ettiklerini bildiriyorlardı. Osmanlı kamu borçları ile ilgili olarak İngiliz Hükümeti'nin fikrinin, sözü edilen borçların devamı prensibinin üç hükümet (Müttefik hükümetleri) tarafından kabulü şeklinde olduğuna değiniliyordu²⁶. İngiliz fikirleri konusunda

²⁶ TNA, FO 371/2485, 61042, 29 Mayıs 1915, "Edward Grey'den M. Cambon'a". Metnin

önemli noktaları açıklayan bu uzun rapor, 29 Mayıs 1915 tarihliydi ve yaklaşık olarak İngiliz kara çıkarmasının başlamasından bir ay sonra hazırlanmıştı. İngilizlerin (ve Müttefiklerin) işgal girişiminin başarılı olacağına olan inançlarının devam ettiği görülüyordu. Ancak İngiliz makamları arasında İstanbul'da oluşturulacak geçici yönetim ile ilgili yazışmalarda şüpheye düşülen noktalar müzakere ediliyordu. Savaş Bakanlığı'nın Dışişleri Bakanlığı için oluşturduğu bir memorandumda bu anlaşılabilmekteydi. Memorandumda, Ian Hamilton'un ve İngiliz kuvvetlerinin işgalin ardından mümkün olduğunca hızlı bir biçimde geri çekileceği bildiriliyordu. Üç devletin güvenlik ve huzuru sağlamak için geçecek süre içerisinde İngiliz kumandanının İstanbul'da kalacağına, bu arada çok sayıda İngiliz kuvvetinin geri çekilerek yüksek komiserlerden oluşan sivil idarenin kurulacağına değiniliyordu. Yani kumandan, İngiliz kuvvetlerinin geri çekilişi sırasında İstanbul'da kalacak ve en nihayetinde onlardan ayrılacaktı. Boğazlardan savaş gemilerinin geçişi -yani Boğazlarda yürütülecek yönetim- gibi stratejik bir konuda Savaş Bakanlığı'nın oldukça karsız olduğu görülmekteydi²⁷. Ağustos ayının sonuna gelindiğinde Petrograd'da bulunan İngiliz elçisi Buchanan, İstanbul'un geçici işgal yönetimi konusunda müzakerede bulunmak üzere Paris'te bulunan Rus elçisine hükümeti tarafından İngiltere ve Fransa temsilcilerinin de dâhil olacağı toplantıya katılması konusunda bilgi verildiğini iletmişti²⁸. Bu arada Rusya'dan, 29 Haziran tarihli İngiliz işgal ve yönetim şekli ile ilgili uzun yazıya 8 Haziran'da dahi bir cevap verilmediği görülmekteydi. Rusya'nın cevabını vermediğini ya da görüş bildirmediyi yazan İngiliz Dışişleri Bakanlığı, durum hakkında gelişmeleri soran Fransız Elçisi Combon'a bu durumu açıklamıştı. Rus Dışişleri'nin İngiliz elçisine bir memorandum verdiğini ve bunun ulaşmasını beklediklerini eklemişlerdi²⁹. Anlaşılan, yazı yazılmadan önce Buchanan, Rus Hükümeti'nin kendisine verdiği İngiltere'nin işgal ve geçici yönetim planı ile ilgili 29 Haziran tarihli tasarısı üzerinden fikirlerini içeren memorandumu Londra'ya göndermişti³⁰. Buchanan'ın gönderdiği tasarının yazışma silsilesi içerisinde olmadığı görülmektedir. Ancak gelen cevap ile Fransız öneri-

aynısı Londra'daki Rus Elçisi Cont Penckendorff'a da verilmişti.

²⁷ TNA, FO 371/2485, 107240, "Memorandum", 5 Ağustos 1915.

²⁸ TNA, FO 371/2485, 121391, 28 Mayıs 1915, "Buchanan'dan Dışişleri Bakanlığı'na".

²⁹ TNA, FO 371/2485, 124452/15, 8 Eylül 1915, "Dışişleri Bakanlığı'ndan Cambon'a".

³⁰ TNA, FO 371/2485, 124452/15, 7 Eylül 1915, "Dışişleri Bakanlığı'ndan Cambon'a".

sinin göz önüne alınarak İngiliz Dışişleri'nden bir değerlendirme yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle Rus Hükümetinden gelen cevabın tüm detayları görülememesine rağmen üç hükümetin de işgal kuvvetleri kumandanı ile yüksek komiserlerin ast-üst tanımlanmaları konusunda fikir ayrılıklarının devam ettiği göze çarpmaktadır. İngiliz tarafı Rus ve Fransız Hükümeti'nin işgal kuvvetleri kumandanının yüksek komiserlerin emrinde (astı) olması fikrine sıcak bakmıyordu. İngiliz hariciyesi, askeri tehdit ve tehlike devam ettiği sürece bunun imkânsız olduğunu düşünüyordu. Boğazların ve şehrin güvenliğinin ne kadar zaman sonunda sağlanabileceğinin önceden kestirilemeyeceğine, bu nedenle işgal kuvvetleri kumandanının sivil yöneticiler olan yüksek komiserlerin altında olmasının mümkün olmayacağına inanıyordu. Yine yazışma silsilesi içerisinde görülmeyen Fransız önerilerini içeren 4 Ağustos tarihli yazıya istinaden, “*Fransızlara İstanbul ile ilgili Ruslara verdiğimiz sözlerden geri dönmeyeceğimizi söylemeliyiz*” notu dikkat çekiyordu. Fransızlar, İstanbul'un Ruslara verileceği konusundaki vaatlerden dönmenin yollarını arıyorlardı³¹. Yazışmalar Eylül başı itibariyle sona eriyordu. Geçici yönetim biçiminin belirlenmeye çalışıldığı sürecin, Osmanlı coğrafyasının paylaşımına dair İngiliz, Fransız ve Rusya arasında kağıt üzerinde kararlaştırıldığı süreçle eş zamanlı ilerlediği belirtilmelidir. Bu planlar çerçevesinde, daha önce de belirtildiği gibi Rus istekleri İtilaf Devletleri'nce kabul edilmişti (İstanbul Antlaşması). Diğer taraftan İngiltere ve Fransa'nın Orta Doğu'yu paylaşımını konu alan (Mark) Sykes-(Henry) Picot, 9-16 Mayıs 1916 görüşmeleri ve ardından gelen gizli antlaşması da tüm bu sürecin bir parçasıydı. 1917 Ekim Devrimi ve Çarlık Rusyasının savaş dışı kalmasıyla savaş sonrası düzenlemelerde aktörler değişecekti. Zira İtalya, 26 Nisan 1915'te imzalanan Londra Antlaşması'ndan bir ay sonra, Avusturya'ya harp ilan ederek savaşa girecekti. Ancak İtalya'nın Anadolu üzerinde de emelleri vardı. İtalya'nın 1916 yılında İngiliz-Fransız ve Ruslar arasındaki paylaşımı kabul etmesine karşılık, Mersin hariç Antalya, Konya, Aydın ve İzmir'in İtalya'ya verilmesi kabul edilmişti. Ancak söz konusu antlaşma, Rusya'da yeni yönetim tarafından onaylanmadığı için yürürlüğe girmemişti³². Mondros Mü-

³¹ TNA, FO 371/2485, 126839, 7 Eylül 1915, “Dışişleri Bakanlığı'nın ‘Provisional administration of Constantinople’ [İstanbul'un Geçici Yönetimi] başlıklı notu”.

³² Durmuş Yalçın, Yaşar Akbıyık, Dursun Ali Akbulut, Mustafa Balçoğlu, Nuri Köstüklü,

tarekesi sonrası süreçte, İstanbul'daki geçici işgal yönetimi içerisinde olmayacaktı. İtalya ise, Rusya için planlanan işgal yetkilerinden çok daha sınırlı bir yetkiye sahip olacaktı.

2. Mondros Sonrası İstanbul'un İşgali ile Oluşturulan Yönetim Biçimi ve Savaş Sırasında Üzerinde Müzakere Edilen Planın Mukayesesi

Çanakkale harekâtı başarısız olmuş, bir önceki bölümde sözü edilen planlar savaş sürecinde görüşüldüğü şekliyle yürürlüğe sokulamamıştı. Ancak Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında savaşın sonunu getiren ateşkes imzalandığında, İstanbul için yeni bir süreç başlıyordu. Zira işgali gerektirecek herhangi bir sorun yokken Musul ve İskenderun'un işgal edilmesi, aslında İstanbul için de durumun benzer olacağına habercisiydi.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından başlayan İstanbul'un Müttefikler tarafından işgali ile ilgili süreç; askeri, siyasi, sosyal ve ekonomik meseleleri de kapsayan karmakarışık bir dönemi işaret ediyordu. İşgalin ardından oluşturulan oldukça komplike ve pek çok ayrıntıyı barındıran yönetim şeklini savaş dönemi taslaklarında üzerinde durulan yapıyla kıyasladığımızda pek çok farklılık göze çarpmaktadır. İstanbul'un işgali ile ilgili yapılmış bazı çalışmalar dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki Bilge Criss tarafından hazırlanan "*İstanbul under Allied Occupation 1918-1923*" isimli, Türkçeye "*İşgal Altında İstanbul*" olarak çevrilen doktora çalışmasıdır. Abdurrahman Bozkurt'a ait olan "*İtilaf Devletleri'nin İstanbul'da İşgal Yönetimi*" başlıklı eser de yine bir doktora çalışması olarak hazırlanmıştır. Her ikisi de kendi yazım tarzları çerçevesinde kıymetli veriler sunmaktadır. İşgal İstanbulunun sosyal durumu³³, Çarlık Rusyasının 1920'de Bolşevikler karşısında yenilgiye uğramasının ardından Kırım ve oradan da İstanbul'a gelen General Wrangel komutasındaki askerlerinin durumu gibi sosyal konuları ele alan çalışmalar da göze çarpmaktadır³⁴.

Azmi Süslü, Refik Turan, Cezmi Eraslan, M. Akif Tural, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2002, s. 95-96.

³³ Mehmet Temel, **İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.

³⁴ Oya Dağlar Macar, Elçin Macar, **Beyaz Rus Ordusu Türkiye'de**, İstanbul, Libra Yayınları, 2010; Ayrıca Bkz: Bülent Bakar, **Esir Şehrin Misafirleri Beyaz Ruslar**, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2012.

Olayları savaşın sonundan ele alarak incelemeye devam edildiğinde; Müttefiklerin Mondros Mütarekesi'nin ardından İstanbul'a sadece asker göndereceklerini bildirerek başladıkları tutarsız hareketler dikkat çekmektedir. İlk hedefin Çanakkale ve Boğaziçi tahkimatlarının işgali olacağı anlaşılıyordu. General Milne'nin bu talebi iletilince, Fransız Kumandanı d'Espérey de bir alayla Çanakkale ve Boğaziçi tahkimatlarını işgal etmek istediğini bildirdi. 2 Kasım 1918'de General d'Espérey, 26. ve 122. Fransız Bölüğü'ne Çanakkale ve Boğaziçi tahkimatlarını işgal etme emri verdi. 26. Bölük, Çanakkale'deki tahkimatları; 122. Bölük de Bakırköy, Üsküdar ve Yeşilköy'ü işgal edecekti³⁵. Oysaki savaş sırasında hazırlanan işgal yönetimi taslaklarında Üsküdar ve çevresinin İngilizler tarafından işgal edilmesi planlanmıştı³⁶. Tahkimatların işgalini ilk öneren İngiliz General Milne olmasına rağmen, Fransız Kumandanı d'Espérey daha erken davranmıştı. İngiliz kumandanlar Calthorpe ve Milne, d'Espérey'in hareketinin İstanbul'u bir üs haline getirmeye yönelik olduğunu, ayrıca Türklerin bu durumda İstanbul'un işgal edildiği kanısına kapılabileceklerini savunuyorlardı. İngilizler, Mütarekede buna izin veren hüküm olmadığından işgal hareketi konusunda Fransız komutanın tutumunu eleştiriyorlardı. Bu bakış açısına İngiliz Savaş Bakanlığı katılmıyor ve İstanbul'un işgalinin gerekli olduğunu ve Fransızlarla işbirliği yapılmasını salık veriyordu. Zaten 7 Kasım 1918'de küçük bir İtilaf donanması mayın temizleme gerekçesi ile Çanakkale Boğazı'ndan içeri girmişti. Bunun arkası hemen geldi. Zira ertesi gün Basra adlı torpido İstanbul'a geldiğinde, beraberindeki Albay Murphy, Binbaşı Chilton, Yüzbaşı Hoyler ve Teğmen Dveyk'ten oluşan İngiliz heyeti İstanbul'a gelerek tersaneye el koydu. Bundan sonra aralarında Yunan gemisi Averof'un da bulunduğu İtilaf gemileri, Çanakkale'den Marmara Denizi'ne girmeye başladı. Selanik'te bulunan Fransız birlikleri, karadan Uzunköprü'ye doğru ilerledi. Güzergâhları İstanbul'du. Ancak İtilaf donanmasının esas kısmı 13 Kasım 1918 günü İstanbul'a ulaşacaktı. Bu işgal kuvvetleri dört İngiliz torpidosunun ardından, donanma kumandanı Calthorpe'in içinde bulunduğu "*Superb*" drednotu ile 61 parçadan oluşan büyük bir İtilaf donanması, Dolmabahçe Sarayı'nın önünden geç-

³⁵ Abdurrahman Bozkurt, **İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014, s. 3-4.

³⁶ TNA, FO 371/2485, 29758, 14 Mart 1915, "Dışişleri Bakanlığı'ndan. Buchanan'a".

rek İstanbul'a girdi. Bundan sonra işgal kuvvetleri İstanbul'un çeşitli bölgelerine dağıldı. Kabataş, Ortaköy, Beşiktaş, Kadıköy, Haydarpaşa, Fenerbahçe açıkları düşman donanması ile doldurulmuştu. 13 Kasım 1918'de karaya 2.616 İngiliz, 542 Fransız ve 470 İtalyan olmak üzere 3.626 asker General F.M. Wilson kumandasında çıkarıldı. Bundan sonra İstanbul'un çeşitli noktalarına dağıldılar. İngiliz birlikleri, Beyoğlu'nu ve Haliç'in kuzeyinden itibaren Karadeniz Boğazı'nın Rumeli tarafını; Fransız birlikleri İstanbul-Çekmece hattı ile bu bölgeden itibaren Marmara Denizi'nin Rumeli tarafını işgal ettiler. İngilizler, Harbiye Mektebi'ni; Fransızlar, İstanbul Şehremaneti binasını; İtalyanlar da Nişantaşı'nda Cevdet Paşa Konağı'nı işgal ederek karargâh haline getirdiler³⁷. Bu ilk dağılım hazırlanan işgal taslaklarındaki planlarla örtüşmüyordu. Zira Fransızların işgal bölgesi olarak düşünülen Beyoğlu gibi, Rumeli kesimini İngilizler değil Fransızların işgal etmesi düşünülmüştü³⁸. Bu ilk işgaller, İstanbul basınında tepkiye neden olmuştu. 18 Teşrin-i Evvel 1334 (13 Kasım 1918) tarihinde Akşam Gazetesi'nde şu satırlar dikkat çekiyordu:

“Mondros'ta imza edilen mütareke maddeleri ne olursa olsun ortada apaşık bir vaziyet var ki o da şudur: Payitaht işgal ediliyor. Kayıklara birbiri ardından asker dolduruluyor; İstasyonlara her gün yeni yeni müfrezeler ikame ediliyor, mektepler boşaltılıyor, şehrin mühim noktaları tutuluyor, gümrüklere vaz'iyed olunuyor, hatta Mekri köyüne bir Fransız komiseri getiriliyor. Ve komiser ve Rum gazetesi muharririne Fransız zabıtasının yolda olduğunu söylüyor. Anlaşıyor ki muntazam ve muayyen bir plan mucibince şehir işgal edilmekte ve mütarekenâmenin bizce malum olan etni hilafına olarak bize karşı bir emri vaki vücuda getirilmektedir. Dört buçuk senelik işgal politikasından kendimizi kurtulmuş farz ederken anlaşıyor ki bir mütareke işinde de ya kendi hükümetimiz ya harici hükümetler bizi bir daha aldatmışlar ve güzel vaatler ile elimizde kalan memleket bakiyesini de almağa çalışmışlardır. Bizim bildiğimiz mütarekename eğer gizli maddeler ihtiva etmemekte

³⁷ Bozkurt, a.g.e., s. 8.

³⁸ TNA, FO 371/2485, 29758, 14 Mart 1915, “Dışişleri Bakanlığı'ndan Buchanan'a”.

ise ki etmediği kuvvetle söyleniyor- şehrin işgalinden ziyade üssü hareketlerin işgalinden bahsetti. Ve şehre asker ihraç edilmeyecekti. Hatta işittiğimize göre Fransız amiraller 70 Fransız neferinin şehre çıkarılarak yalnız bir kere gezmeleri için sabık kabineden müsaade istemiş ve amiraller bir izzeti nefis meselesi yaptığını gören sabık kabinede bu talep karşısında müsâid bir cevap vermişti. Hâlbuki bir haftadan beri şehre çıkarılan askerin daha bir iki güne kadar beş bine iblağ edileceği söyleniyor. Bu vâkâ karşısında hükümetin ne yaptığı bilinmiyor... ”³⁹.

Bu işgallerin ardından İstanbul’a savaş öncesinde yapılan planlarda yer verildiği üzere yüksek komiserler atandı. Bu atamalarda İngiltere’den Sir Somersset Arthur Gough Calthorpe, İtalya’dan Kont Carlo Sforza ve Fransa’dan Amiral Amet göreve getirildi. Amiral Calthorpe, Mondros Mütarekesi’ni imzalayan İngiliz yetkilisi ve savaşın belli kısmında İngiltere’nin Akdeniz donanması kumandanıydı. İngiliz Yüksek Komiseri olarak 1918 Aralık ayından 1919 Ağustos ayına kadar dokuz ay görev yapacaktı. Calthorpe’in geçmişinde, Osmanlı Devleti sınırlarında tecrübe edindiği herhangi bir görev yoktu⁴⁰. Savaş sırasında yapılan antlaşmada, üzerinde Yüksek Komiserlik için uzlaşılan Sir Richard Crawford’un Türkiye ve Türkler hakkında bulunduğu sivil görevler sırasında uzun tecrübesi olmuştu. Savaş sırasında yapılan planlarda Fransa, 1919 yılına kadar askeri komutan yanında yüksek komiser tayini konusunda en son karar vermişti. İstanbul’a 30 Mart 1919’da Albert Defrance yüksek komiser olarak atanana kadar, Türk kamuoyunun ciddi anlamda tepkisini çekecek bir şekilde beyaz bir at sırtında İstanbul’a gelen General d’Esperérey görev yapmıştı⁴¹.

Criss’in işgal sonrası yönetimine dair yaptığı tespitlere bakıldığında; Müttefiklerin 1920’den sonra karmaşık bir bürokrasi oluşturdukları görülmekte ve yönetim mekanizmasının yapısından kaynaklanan zayıflıklar göze çarpmaktaydı⁴². Bu konuda işgal kuv-

³⁹ “İstanbul İşgal Ediliyor mu Edilmiyor mu?”, **Akşam**, 18 Teşrin-i Sani 1334 (30 Kasım 1918).

⁴⁰ T.A. Heathcote, **British Admirals of the Fleet: 1734-1995**, UK, 2002, s. 41.

⁴¹ Bilge Criss, **İşgal Altında İstanbul (1918-1923)**, Çeviren: Ahmet Kaçmaz, İstanbul, İletişim Yayınları, 8. Baskı, 2011, s. 87.

⁴² Criss, **a.g.e.**, s. 87-88.

vetlerinin yönetimleri altındaki bölgelerdeki uygulamaları arasında farklılıklar önde geliyordu. İtalyanların işgal yönetiminde olan-savaş sırasında yapılan planlarda İngiliz işgalinde olması planlanan- Üsküdar bölgesinde kontrol daha gevşekti. Eskişehir ve Batı banliyöleri Fransız yönetimindeydi. Buna karşılık; Pera, Galata ve Şişli gibi kozmopolit bölgeler İngilizlerin yönetimindeydi⁴³. Savaş öncesi planında bu bölgelerin Fransızlar kontrolünde olması düşünülmüştü. Müttefik işgal kuvvetlerinin askeri komutası arasındaki ilişki temsilcilerinin 3 Aralık 1918'de Londra'da katıldıkları toplantıda kesinleşti. Bu anlamda, savaş sırasında hazırlanan taslak işgal planı yazışmalarının Çanakkale muharebelerinde alınan netice etkisiyle rafa kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Londra'da alınan kararlar Türkiye'nin Avrupa parçasında garnizon kuran İngiliz birliklerinin ve onlara komuta eden generalin, General Fanchet d'Espérey komutası altında kalmaları kararlaştırılmıştı. Bu gönülsüz bir kabuldü, zira burada Türkiye'nin Avrupa toprakları ifadesi Boğazlar'ı da içine alan tehlikeli bir genişlikti. Ayrıca Türklerle daha fazla savaşan İngilizler, komutanın başında olmayı kendilerine bir hak olarak gördükleri gibi, Osmanlı Devleti ile yapılan ateşkes antlaşmasında askeri şartları denetlemekle görevli oldukları için Fransız komutanın yönetimi altında olmak, İngilizler için pratik de değildi. İstanbul'da daha fazla askeri bulunan İngilizler idi. Bu nedenle General Franchet d'Espérey'in sözü edilen konumu askıda kaldı. Ancak bu durum 16 Mart 1920'deki fiili işgal⁴⁴ sırasında yeniden sorun haline geldi. Lord Curzon, işgal sırasında kullanılan kuvvetlerin çoğunluğunun İngilizler tarafından sağlanmasından ötürü General Franchet d'Espérey'in konumunu boşa çıkaracak biçimde işgali İngiliz kuvvetlerinin idaresinde yürüttü.

İngiltere'nin Karadeniz Ordusu Kumandanı Milne, Osmanlı Harbiye Nezareti ile Posta ve Telgraf İdaresi'ni kuvvetleriyle işgal ettirdi⁴⁵. Kasım 1918 ile Mart 1920 arasında Müttefik işgal kuvvetlerinin başlıca işlevi polis, pasaportlar üzerinde kontrol kurmak ve karma

⁴³ A.e., s. 87.

⁴⁴ İstanbul'un işgalini Hâkimiyet-i Milliye şiddetle protesto ediyordu. Bu işgali dünya kamuoyuna duyurmak da istiyorlar ve hukuksuzluğa dikkat çekiyorlardı: "Âlem-i İslâma Beyanname", *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Mart 1336 (1920).

⁴⁵ Criss, a.g.e., s. 92.

mahkemeleri düzenlemektir⁴⁶. Bu konular üzerinde savaş sırasındaki taslak üzerinde uzun yazışmalar yapılmış ve karma mahkemeler konusunda İngiliz ile Ruslar arasında fikir ayrılıkları görülmüştü⁴⁷. Savaş öncesi planında karma mahkemelerle ilgili yapılan planlamalardan faydalanıldı mı kesin kanaate varmak güç görünmektedir. Ancak işgalden sonra yabancılar ile Osmanlı uyrukları arasındaki medeni hukuk ve ticaret davaları için geçici bir mahkeme kurulması fikri, İtalyanlar'dan 1919 Haziran ayında gelmişti. Karma mahkemeler konusunda savaş sırasındaki taslak planlamalarda İngiltere, ısrarla karma mahkemelerin yol açabileceği sorunları dile getirmişti. İtalyanların teklifi gündeme geldiğinde de işgalin yasallığı ve yüksek komiserlerin Osmanlılar hakkında verdikleri kararların infazında zor kullanma mecburiyetlerinin doğuracağı muhtemel sorunlar nedeniyle tedirgindi. Yine de bu teklif üzerinden gerçekleşen müzakerelerden sonra, karma bir mahkeme teşkili konusunda Ağustos 1919'da karara varıldı. İngilizler, Osmanlı Hükümeti'nin razı olmasını şart koşmuştu. Ancak Osmanlı Hükümeti, bu teklifi reddetti. Böylelikle Müttefikler arası mahkemelerin yasallığı belirsiz kaldı. Müttefiklerin yasal yoldan bir işgal yönetimi kurmalarını engelleyen İstanbul'daki yasal olmayan "geçici" işgal biçimleriydi. Buna karşılık, konsolosluk mahkemeleri de devre dışı kalmıştı. Zira Türkler, savaşın başında tüm adli ve idari kapitülasyonları lağv etmişlerdi. Hukuki tıkanıklık 1920 Mart ayındaki fiili işgalin önünü açmış olmalıydı⁴⁸. İngiltere, Fransa, İtalya ve İstanbul arasında yapılan uzun yazışmalar neticesinde, 1920 sonbaharında karmaşık bir kontrol ve örgütlenme mekanizması kurulabildi. Söz konusu mekanizmayı Criss ve Bozkurt çalışmalarında oldukça detaylı bir biçimde formülize ettiler. Criss'e göre; Müttefiklerin İstanbul yönetiminin tepesinde yüksek komiserler (İngiltere, Fransa, İtalya, ABD, Yunanistan, Japonya) bulunmaktaydı. Müttefik işgal kuvvetleri askeri komutanlığı yüksek komiserlere bağlıydı. Ayrıca pasaport büroları (Fransız ve İtalyan) Müttefikler arası kontrol ve örgütlenme komisyonları olan (mali komisyon, hapishane komisyonu, gıda komisyonu) Yüksek Komiserler Konseyi'ne bağlıydı. Diğer taraftan müttefik işgal kuvvetleri komutanlığına Müttefiklerarası mahkemeler ve askeri

⁴⁶ A.e., s. 96.

⁴⁷ TNA, FO 371/2485, 12-15 Mayıs 1915 arası yazışmalar.

⁴⁸ Criss, a.g.e., s. 97-98.

mahkemeler, İngiliz pasaport kontrolü ve özel elemanlar (istihbarat işleriyle ilgili) bağlıydı. Generaller yönetim komitesi, kontrol ve organizasyon alt komitesi işgal kuvvetleri askeri komutanlığının alt birimleriydi. Silahsızlanma kontrolü ve organizasyonu komitesi başkanı İtalya idi. Buna bağlı olan Osmanlı ordusu ve Savaş Bakanlığı, İngiltere'nin kontrolündeydi. Bunun dışında bahriye ve Boğazlar, jandarma, el koyma, sansür, selamlama, sağlık, tıp, donanma, liman kontrolü (karantina, pasaportlar), sivil denizcilik, şehir yönetimi (sokak temizliği, kanalizasyon, fuhuş) gibi pek çok alt komisyon ve yönetim birimleri mevcuttu. Bunlardan polis komisyonu İngiltere'nin başkanlığında örgütlenmişti. Müttefiklerarası polis mahkemeleri ve Müttefiklerarası hapishaneler, Müttefiklerin ortak kontrolündeydi. Ancak Osmanlı askeri, şer'i ve temyiz mahkemeleri tamamen müttefik işgal kuvvetlerinin kontrolü dışındaydı⁴⁹. Savaş sırasında yapılan işgal yönetimi taslak planlarında Şer'i mahkemelerin lağvedilmesi konusunda Rus teklifini İngilizler uygulanamaz bulmuştu. Ruslar, Şeyhülislam'ın da İstanbul'da kalamayacağını düşünüyorlardı⁵⁰. Rusların savaş dışı kalmasıyla İngiltere şer'i mahkemelerin devamlılığını sağlamakta zorlanmamış olmalıydı.

Sonuç

Savaş sırasında yapılan ve İstanbul'un olası işgali ardından Müttefik devletlerden oluşturulacak geçici yönetim ile ilgili yazışma seyri, Mayıs ile Eylül 1915 tarihleri arasında devam etti. Bu yazışmalarda; İngiltere, Fransa ve Rusya arasında görüş ayrılıkları görüldü. İstanbul'daki nüfuz alanları konusunda İngiltere'nin bakış açısı ile Fransa ve Rusya'nın arasında tam bir fikir birliği yoktu. Rus Hükümeti ile İngiltere, Şeyhülislam'ın İstanbul'da kalması ve şer'i mahkemelerin devamlılığı meselesinde mutabık değillerdi. Ayrıca Müttefik kuvvetlerin oluşturacağı yönetim içerisindeki hiyerarşide, farklı bakış açıları mevcuttu. Fransa ve Rusya işgal kuvvetleri, kumandanlarının yüksek komiserin emri altında olması teklifine İngiltere sıcak bakmamıştı. İşgal sonrası oluşturulan geçici yönetim, 1915 yılında üzerinde durulan yönetim biçimiyle benzerlikler gösterdiği gibi, ciddi farklılıklar da taşıyordu. Zaten işgalde izlenecek yönetim ile ilgili şekillendirmeyi yapması planlanan Rusya'nın, 1917 Ekim Devri-

⁴⁹ A.e., s. 102-104.

⁵⁰ TNA, FO 371/2485, 61042, 15 Mayıs 1915, "Buchanan'dan Edward Grey'e".

mi'nin ardından savaş dışı kalmasıyla bütün planlar baştan değişmişti. Sonuçta İstanbul'a çıkan işgal kuvvetleri içerisinde İtalya vardı, ancak İtalyanların Türk makamları ile kurdukları diyalog ve üstlendikleri rol, Rusya için planlanandan çok daha farklıydı. 1915'de hazırlanan planda pek az detayın üzerinden yapılan müzakereler, tüm ayrıntıları belirlemekten yoksun olmasına rağmen, yüksek komiserlerin atanması başta olmak üzere bazı konularda taslaktaki planların hayata geçirildiği görüldü. Müttefiklerin 1915 yılında Çanakkale'de başlattıkları deniz ve kara operasyonları sırasındaki psikolojilerini göstermesi açısından da bu taslak önemliydi. Zira İstanbul'un işgali oldukça olası, yani operasyonlara duyulan güven bir hayli yüksekti.

I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan merkezi devletlerin hiçbirinin başkenti, savaş bitiminde Müttefik devletler tarafından işgal edilmedi. İstanbul'da oluşturulan geçici yönetim, tamamen İstanbul'a özel bir yapıydı. Başkent olmamakla birlikte Almanların Rhineland bölgesi, Müttefiklerin ortak işgaline ateşkes antlaşmasının imzalanmasının ardından maruz kalmıştı. Bu işgale katılan İngiliz, Amerikan, Belçika, Fransız müttefik kuvvetleri, kendi kontrol bölgeleri üzerinde etkinlik kurmuşlar ve Müttefiklerarası Rhineland Yüksek Komiserliği (Inter-Allied Rhineland High Commission; kısaca IARHC), Koblenz'de 10 Ocak 1920'de Versay Antlaşması'nda oluşturulan şekliyle hayata geçmişti. Yüksek Komisyon'da Amerika, İngiltere, Belçika, Fransa'dan üyeler bulunmuştu. IARHC işgal edilen bölgedeki askeri rejimi denetleyecek ekonomik konularda tedbirler alacaktı. Bu sistem, sivil bir organizasyonun askeri bir işgal sürecinde görev yapması nedeniyle daha önce örneği görülmemiş bir uygulamaydı. Ayrıca IARHC, Alman yasaları altındaki Rhineland otoriteleri, işgal kuvvetleri ve merkezi Alman hükümeti arasında istişare mekanizması gibi bir işlev yüklenmişti⁵¹. Yani IARHC, Alman yasaları altında teşekkül etmişti. Bu anlamda İstanbul'da oluşturulması düşünülen işgal planında –özellikle Rus teklifinde vurgulanan- Osmanlı hukuk sisteminin üstünde oluşturulan bir işgal yönetim biçimi değildi. İstanbul bu anlamda hazırlanan taslak planlarda ve sonrasında da “geçici” işgal edildiği izlenimi yaratılmışsa da adeta ilhak edilmiş/edilmek istenmişti. Hazırlanan taslak planlarda özellikle İngiltere, Osmanlı hukukunun devamlılığı konusunda

⁵¹ Margaret Pawley, *The Watch on the Rhine: The Military Occupation of the Rhineland*, London, I.B. Tauris, 2007, s. 5.

Rusya'nın dikkatini çekmiş olmasına rağmen 1918 sonrası işgaller döneminde çok daha sert bir işgal devleti görüntüsü çizmişti. Taslak planlarda üzerinde durulan yüksek komiserler ve işgal kuvvetlerinin yetki ve sorumlulukları ast-üst ilişkileri konusundaki belirsizlikler ve görüş farklılıkları işgalden sonra fiili olarak ortaya çıkmış, 1915 Mayıs ayında idealize ve sistematize edilmeye çalışılan işgal projelerinden farklı bir yönetim oluşturulmuştu. Taslak planların uygulamada raftan indirilip müzakerelerde kullanıldığı konusunda çok az ipucu göze çarpmaktadır. 1915'deki hazırlıkların Rusya'nın teklifiyle başlatılmış olması ve İstanbul ile Boğazlar'ın Rus etki sahasına terkedileceği yönündeki düşüncenin, 1918 Kasım ayına gelindiğinde baştan sona değiştiği görülür. Rusya'nın savaş dışı kalmasıyla, İstanbul'da İngiliz-Fransız ve nisbeten İtalya işgal devletleri arasında bir etkinlik mücadelesi ortaya çıkmış, 1921'den sonra Fransız ve İtalyanların Anadolu'da işgal ettikleri yerlerden çekilmesiyle, İngiltere İstanbul'daki pozisyonunda daha da zor bir döneme girmiştir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

A. The National Archives (Kew)-London/UK

FO, 371/1971, FO 371/2141, FO 371/2142, FO 371/2485, CAB, 24/1/6

B. Cambridge University Library, Cambridge/UK

HARDINGE PAPERS 105.

2. Kitaplar

Aksakal, Mustafa: **The Ottoman Road to War in 1914; The Ottoman Empire and the First World War**, UK, Cambridge University Press, 2008.

Atabey Figen: **Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Bakar, Bülent: **Esir Şehrin Misafirleri Beyaz Ruslar**, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2012.

Bayur, Yusuf Hikmet: **Türk İnkılâbı Tarihi**, Cilt: 3, Kısım: 2, Ankara, 1991.

Bozkurt, Abdurrahman: **İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014.

Criss, Bilge: **İşgal Altında İstanbul (1918-1923)**, Çeviren: Ahmet Kaçmaz, İstanbul, İletişim Yayınları, 8. Baskı, 2011.

French, David: **British Strategy and War Aims 1914-1916**, New York, Routledge Library Editions, 2014.

Fromkin, David: **Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı**, Çeviren: Mehmet Harmancı, İstanbul, Epsilon Yayınları, 2008.

Gilbert Martin: **Winston Churchill**, London, Heinemann, 1966.

Heathcote T.A: **British Admirals of the Fleet: 1734-1995**, UK, 2002.

Macar, Oya Dağlar; Macar, Elçin: **Beyaz Rus Ordusu Türkiye'de**, İstanbul, Libya Yayınları, 2010.

Pannu, Mohinder Singh: **Partners of British Rule, Liberators or Collaborators?**, New Delhi, Allied Publishers Pvt. Limited, 2005.

Pawley Margaret: **The Watch on the Rhine: The Military Occupation of the Rhineland**, London, I.B. Tauris, 2007.

Polat, Ü. Gülsüm: **Osmanlı Devleti ve İngiltere Ekseninde I. Dünya Savaşı Yılları'nda Mısır**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015.

Temel, Mehmet: **İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

Yalçın, Durmuş vd: **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2002.

3. Makaleler

Heller, Joseph: "Sir Louis Mallet and the Ottoman Empire: The Road to War?", **Middle Eastern Studies**, Vol: 12, No: 1 (January 1976), ss. 3-44.

Keleşyılmaz, Vahdet: “Belgelerle Türkiye’nin Birinci Dünya Savaşına Giriş Süreci”, **Erdem**, Cilt: 11, Sayı: 31, Mayıs 1999, ss. 139-153.

Özkorkut, Nevin Ünal: “Kapitülasyonların Osmanlı Devleti’nin Yargı Yetkisine Getirdiği Kısıtlamalar”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Ankara, 2004, 53/2, ss. 83-94.

Öztürk, Nazif: “Evkâf-ı Hümâyün Nezareti”, **DİA**, Cilt: 11, İstanbul, 1995, s. 521-524.

Suonpää, Mika: “Foreign Advisers and Modernisation before the First World War: British Diplomacy, Sir Richard Crawford, and the Reform of the Ottoman Empire’s Customs Service, 1906–11”, **The International History Review**, Vol: 37, No: 2, s. 386–404.

4. Süreli Yayınlar

“Alem-i İslama Beyanname”, **Hakimiyet-i Milliye**, 18 Mart 1336

“İstanbul İşgal Ediliyor Mu Edilmiyor Mu?”, **Akşam**, 18 Teşrin-i Sani 1334 (30 Kasım 1918)

“Yafa Bombarded By British Cruiser”, **The Times**, 5 Kasım 1914